

Особливості аграрного розвитку у радянський період

УДК94(477)«1921/1928»

О. М. Абразумова

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

А. Г. Морозов

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ГРОМАДСЬКА ІНІЦІАТИВА УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В ПЕРІОД НЕПУ

У статті проаналізовано прояви суспільно-політичної активності селян – учасників Української революції 1917–1921 року в період непу.

Ключові слова: Українська революція, консолідація, селянський активіст, громадська ініціатива, ОДПУ.

Постановка проблеми. Аграрна історія залишається актуальною сферою наукових студій. Посилена увага вітчизняних дослідників зумовлена специфічною роллю українського селянина в історії нашої держави. Більше того, селянознавство відповідає найважливішим потребам сучасності, адже аграрний сектор є особливою галуззю економіки України, тому що його розвиток безпосередньо пов'язаний з процесом суспільного відтворення та рівнем життя народу. В цьому контексті значно актуалізуються проблеми функціонування селянського соціуму у переломні періоди: добу Української революції та здійснення нової економічної політики.

Революційні потрясіння 1917–1921 років, запекле збройне протистояння, глибокі зміни суспільно-політичного та соціально-економічного устрою призвели до значної трансформації основних засад селянського світогляду. В цих конкретних умовах основна маса українського населення – селянство – стало не тільки свідком цивілізаційного зламу, але й активним учасником цих подій. Про це переконливо свідчить вже той факт, що протягом усього періоду Української революції, а також подальших суспільних перетворень аграрне питання перебувало у центрі уваги як національних, так і більшовицького урядів.

Прихід більшовиків до влади в Україні відзначився особливою жорстокістю: маючи чітко сформовані постулати розвитку пролетарської країни, партійці повинні були втілювати їх на аграрному ґрунті, адже більшість населення республіки становило селянство. Селянський соціум, зазнавши радикальних змін свідомості протягом Української революції 1917–1921 років, трансформувався у дієвий суб'єкт громадсько-політичної сфери буття суспільства.

Аналіз останніх досліджень. Про вирішальну роль селянства у революційному процесі 1917–1921 рр. йдеться й у європейській історіографії. На

підтвердження попередньої тези наведемо думку відомого італійського історика та економіста А. Граціозі [1]. Він називає період 1912–1942 рр. – «Тридцятилітньою війною» в двох актах – 1918–1922 та 1928–1933 рр., який став перманентним конфліктом новонародженої радянської держави з селянством. Це протистояння, по суті, було продовженням конфронтації між селянством імперії та російського самодержавством. Автор називає цей конфлікт не лише найважливішим фактором довоєнної радянської історії, але й величною європейською селянською війною сучасної епохи.

Важливе значення в контексті висвітлення запропонованої теми мають концептуальні розвідки членів Наукового товариства істориків-аграрників: С. В. Корновенка про трансформацію селянського соціуму у роки Української революції [2] та І. А. Фаренія про перебіг селянської революції [3].

Однак, на нашу думку, це питання ще потребує зваженого, а головне всебічного висвітлення, уточнення та деталізації багатьох важливих аспектів означеної теми.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі критичного аналізу історичних джерел та здобутків історіографії дослідити прояви громадської активності учасників Української революції в період непу.

Виклад основного матеріалу. Українське селянство 1920-х років не було інертною, конформістською масою, нездатною до активної громадської позиції. Проте громадські ініціативи, надто в сільській місцевості, не завжди були лояльними до правлячої партії.

Найбільш поширеним селянським рухом у добу непу був рух за створення селянських союзів. Проаналізувавши суспільно-громадський «портрет» селянського активіста, констатуємо, що помітне місце у розповсюдженні консолідаційного руху відігравали саме учасники Української революції 1917–1921 років.

Партія однозначно розцінила громадську ініціативу селянства як спробу ворожих елементів втягнути основну масу населення до антирадянської діяльності: «У всіх цих випадках основним елементом за своєю соціальною суттю виступає куркуль, заможна частина середняцтва. Є й бідняки, але з темним політичним минулим. У всіх випадках виявлено антирадянський вплив осіб, які належать до антирадянських партій – колишні махновці, петлюрівці, колишні учасники гетьманського союзу «Хлібороб», колишні члени УКП, УПСД та есерів» [4, 2].

Керуючись такими настановами, каральні органи посилено шукали і накопичували матеріали про «темне минуле» у кожного ініціатора чи активіста створення селянських союзів. Особливо увага акцентувалася на тому, що високу активність проявили колишні посадовці гетьманського правління. Так, у таємному огляді ОДПУ про розмах руху за

створення селянських союзів спеціально підкреслювалося, що в Миколаївській окрузі на хуторі Коталино агітацію за створення селянського союзу енергійно проводив М. Голуб, який під час Гетьманату П. Скоропадського був організатором Союзу хліборобів по 9 волостях, а в 1920-х роках здобув авторитет серед населення своєю активною роботою на посаді голови правління сільськогосподарського кооперативного товариства. У с. Литвинівка Харківської округи за створення селянського союзу виступав заможний селянин Н. Слинько, який за Гетьманату був відомим регіональним організатором Союзу хліборобів. У с. Покровське Катеринославської округи провідником ідеї створення селянського союзу був колишній член Союзу Руського Народу, а згодом активний прихильник Директорії – «петлюрівець» Я. Камижан, який, за словами інформатора ОДПУ, супроводжував свою агітацію шовіністичними випадками проти євреїв та великоросів. У Мелітопольській окрузі агітацію за селянський союз проводив член церковної ради С. Манев [4, 3].

Заклики зазначених вище та інших активістів практично скрізь потрапляли до зацікавлених, приязних до їх слів слухачів. Так, наприклад, у листі селянина с. Брайловка Крюковського району Кременчуцької округи, надісланого до редакції газети «Вісті ВУЦВК» влітку 1926 р., підкреслювалося, що село продовжує жити кронштадтськими та тамбовськими гаслами, а «колишні люди» ведуть за собою широкі маси селянства, висуваючи такі вимоги: «1. відміна прямих та непрямих податків з підприємств, що обслуговують село та сільське господарство: млини, мехмайстерні, ковальні тощо; 2. відміна договорів із Всеробітземлісом на роботу найманих працівників; 3. повне утримання сільських шкіл та вчителів за державний кошт; 4. звільнення від зборів за довідки, що видає сільрада; 5. безкоштовний землеустрій; 6. зниження дохідної норми плати робітникам та службовцям в місті; 7. широка участь у владі безпартійних селян у місті; 8. скликання безпартійної загальнореспубліканської конференції селян з прямим голосуванням на виборах» [4, 2].

Під час боротьби за владу в середині радянського керівництва ці матеріали були спритно вмонтовані для дискредитації тих керівних діячів, які так чи інакше позиціонували себе як люди, що знаходили в собі мужність принципово відстоювати інтереси широких народних мас. Співробітники ОДПУ заявили, що керівник губернії – голова облвиконкому «колишній член УПСД та УКП». Це розглядалося як беззаперечний аргумент у поясненні «нездорових» настроїв населення [4, 2].

Однак, попри старання працівників та інформаторів ОДПУ, часто селянські активісти ніяк не вписувалися в бажаний для влади перелік «ненадійних елементів».

Органи ОДПУ збирали інформацію (не гребуючи не лише таємними доносами, але й звичайними плітками) не лише про особи самих агітаторів, але і про всіх жителів села. Особливо в тому разі, коли воно було відносно невелике за розмірами. Так, в інформаційному огляді Шевченківського окрвдділу ОДПУ наводилася характеристика всіх жителів с. Мала Смілянка Смілянського району, які підтримували ідею консолідації селянства навколо суто селянської організації. Вказувалося, що ще в 1905 р. в Малій

Смілянці діяла організація анархістів (30 осіб), у революцію село боролось проти Червоної гвардії, а в роки гетьмана П. Скоропадського тут була створена організація «Вільних козаків», яка потім служила С. Петлюрі. Зазначалося, що на середину 1920-х років у селі проживало багато колишніх працівників залізниці, які тепер займаються землеробством, та «при кожному зручному випадку вони намагаються в середовищі селянства насадити думку, що робітничий клас живе краще, ніж селяни, намагаються підкреслити нерівність між селянином та робітником, акцентуючи на вигіднішому становищі останнього в економічному плані». Тут же вказувалися особи, що систематично проводили окреслену агітацію: Пилип Троценко (робітник залізниці, середняк), Іван Кільченко (колишній помічник машиніста на залізниці, бідняк, член союзу Робземліс) та Антін Трикоза (колишній працівник залізниці, середняк) [5, 271].

Далі в огляді йшлося про те, що перші пропозиції щодо необхідності створення селянського союзу були висловлені на сільському сході ще в червні 1926 р. Після доповіді представника від партосередку станції Бобринської т. Піхоти про внутрішнє становище республіки в дебатах виступили вищезгадані Троценко та Трикоза, які почали всіляко наголошувати на нерівності робітника і селянина та запропонували сходу вимагати від влади створити селянський союз з метою відстоювати такі інтереси селян: 1) вільний збут на ринку продуктів сільськогосподарського виробництва; 2) захист селянських інтересів перед державними та промисловими підприємствами, де селянство виступає як робоча сила (цукрові заводи, плантації тощо); 3) відстоювати селянські інтереси перед органами центральної влади. На сході це питання обговорювали протягом 3-х годин, в результаті змусивши занести його до протоколу у такому формулюванні: «Вимагати від влади необхідності створення селянських союзів» [5, 272].

У наведеному вище випадку ініціаторами створення селянського союзу виступили колишні робітники залізниці, які тепер проживали в сільській місцевості. Загалом у тогочасній Україні ідея про створення селянського союзу «частіше зустрічалася в тих селах, куди на зиму поверталися селяни, які в літній сезон працювали в містах, які бачили роботу профспілок, а інколи й були в їх складі». Логічно, що повернувшись, вони хотіли створити аналогічну селянську спілку, яка б відстоювала їх права та інтереси [6, 39].

У звіті заступника голови ОДПУ УСРР до ЦК КП(б)У містилася цікава інформація про затримання одного з ватажків антирадянських виступів часів «політичного бандитизму», монархіста Володимира Крука, який під час допиту написав лист «Про селянський професійний союз». У ньому автор, зокрема, зазначав, що «селянська маса, в силу існуючих протиріч, вимушена тягнутися до будь-яких легальних чи нелегальних організацій, які б могли ясно відобразити їх настрої та побажання. Навіть знаючи ціну, яку їм доведеться заплатити за участь в підпільних організаціях, селяни згодні ризикувати заради відстоювання своїх прав та інтересів» [4, 17].

Українська революція 1917 – 1921 рр. сприяла значній активізації громадського життя села, яке протікало паралельно вже доволі розгалуженій на середину 1920-х років в сільській місцевості мережі

різноманітних господарсько-економічних та громадсько-культурних організацій. Завдяки цьому, незважаючи на протидію з боку міцніючої тоталітарної системи, у роки нової економічної політики спостерігається активний розвиток традиційних самоврядних організацій, які відігравали дедалі помітнішу роль в усіх сферах життя села. Так, селянською альтернативою пробільшовицьким громадським інституціям стали земельні громади, сільські сходи, сільськогосподарські та споживчі кооперативні товариства, просвіти.

Висновки. Таким чином, аналіз доволі широкого, різного за походженням фактологічного та інформаційно-аналітичного матеріалу свідчить, що ідея консолідації заради захисту своїх прав та інтересів знайшла підтримку серед представників всіх прошарків сільського населення. Варто підкреслити, що серед найактивніших агітаторів за створення селянських союзів вступали учасники політичних, економічних та громадських організацій періоду Української революції 1917–1921 років. Громадська активність цих осіб пояснюється їх значним політичним досвідом, знанням справи, а отже авторитетом серед селян, здатністю побачити, сформулювати та спробувати виконати нагальні селянські вимоги.

Список використаної літератури та джерел

1. Грациози А. Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне. 1917-1933 / А. Грациози ; пер. с англ. – М. : РОССПЭН, 2001. – 96 с.
2. Корновенко С. В. Українська революція 1917–1921 рр. : селянський фактор / С. В. Корновенко // Український селянин. – 2014. – Вип. 14. – С. 142–146.
3. Фареній І. А. Про правомірність концепції «Великої селянської революції» В. П. Данилова / І. А. Фареній // Український селянин. – 2014. – Вип. 14. – С. 162–166.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), Ф.1. – Оп.20. – Спр.2317. – 24 арк.
5. Державний архів Черкаської області, Ф.Р184. – О.1. – Спр.48. – 409 арк.
6. ЦДАГОУ, Ф.1. – Оп.20. – Спр.2316. – 194 арк.

References

1. Graziosi, A. (2001). *The Great Peasant War in the USSR. Bolsheviks and peasants. 1917-1933*. Moscow: Rosspen [in Russian].
2. Kornovenko, S. V. (2014). *Ukrayinska revolyuciya 1917–1921 rr.: selyanskyj faktor*. Ukrayinskyj selyanyn. – Ukrainian farmers, issue 14, 142–146 [in Ukrainian].
3. Farenij, I. A. *Pro pravomirnist koncepciji «Velykoji selyanskoji revolyuciji» V. P. Danylova*. Ukrayinskyj selyanyn. – Ukrainian farmers, issue 14, 162–166 [in Ukrainian].
4. *Centralnyj derzhavnyj arxiv gromadskyx obyednanj Ukrayiny (dali – CzDAGOU), F.1. – Op.20. – Spr.2317. – 24 ark. [in Ukrainian]*.
5. *Derzhavnyj arxiv Cherkaskoyi oblasti, FR184. – O.1. – Spr.48. – 409 ark. [in Ukrainian]*.
6. *CzDAGOU, F.1. – Op.20. – Spr.2316. – 194 ark. [in Ukrainian]*.

O. Abrazumova, A. Morozov

PUBLIC INITIATIVE BY UKRAINIAN REVOLUTION DURING THE PERIOD OF NEP

Agricultural history remains relevant field of scientific studies. The increased attention caused by domestic researchers' specific role of Ukrainian peasant in the history of our state. Revolutionary upheavals 1917–

1921, bitter armed conflict, profound changes in the socio-political and socio-economic structure led to significant transformation of the basic principles of the peasant world. In these particular circumstances the majority of the Ukrainian population – farmers – has not only witnessed the breakdown of civilization, but also an active participant in these events.

The purpose of the article is that on the basis of critical analysis of historical sources and explores the achievements of historiography manifestations of public activity participants during the Ukrainian revolution to the period of NEP.

The authors emphasize that the most active agitators for the creation of peasant unions were members of political, economic and social organizations of the Ukrainian revolution period 1917–1921. Public activity of these persons due, above all, their significant political experience gained in the pre-October involving organizations, skills, and therefore credibility among farmers, the ability to see formulate and attempt an immediate peasant demands.

In first time in the article in an attempt to trace the continuity of the revolutionary activity of Ukrainian peasants during the period of national liberation 1917–1921 years and NEP period.

Delineated issues yet to be weighed, and most importantly comprehensive coverage, refinement and detail of many important aspects of the abovementioned problems.

Key words: Ukrainian Revolution, consolidation, peasant activist, public initiative, ODPU.

UDC 94(477):001.894:316.35

N.I. Zemzulina

Doctor of historical sciences, professor of the Department of World History and International Relations, Director of the Institute of History and Philosophy in The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

INTERNATIONAL WOMEN'S COOPERATIVE MOVEMENT IN THE FIRST THIRD OF THE XX CENTURY (REGIONAL SPECIFICS)

This article deals with the development of women's sector in international cooperative movement in the first third of the XX century, with national aspects of women's cooperation under conditions of civilization indignations being highlighted. The effort to analyze the transformation of cooperation's constituents and its values under the influence of economic interests and political ambitions of governments of European countries is made. The main factor of changes of gender part of the world's cooperative movement is seen in the initiative of women to assert their civil and economic rights and in the desire to become an active member of civilization processes.

Key words: International Women's Cooperative Guild, cooperation principles, suffragist organizations

The modern women's movement is becoming more and more dominant, women's questions are in the field of interest of, not only, scientists and society but also of governmental institutions [1]. Nevertheless, the growing interest to the women's questions faces the lack of historical experience, knowledge and researches that would objectively present role and place of women in social history. Theoretical and historical comprehension of the women's problem felt behind the practical needs of modern time.